

7. Tid av utveckling och optimism

1950-talet: Några aktuella årtal

1950-talet i Sverige var generellt sett en tid av optimism och framtidstro. Landet hade en betydande ekonomisk tillväxt, reallönerna ökade och exportindustrin var stark med stål, papper och fartyg som ledande produkter. Fattig-hjälpen blev socialvård. Allmän sjukförsäkring och moderskapspenning var två stora sociala reformer. Inflyttningen från land till stad var omfattande.

1955 avskaffades motboken.

1956 lade Strafflagsberedningen fram förslag till "Skyddslag".

Folkhemmet blomstrade. Allt var på väg att bli bättre; lönerna steg, det sociala skyddsnätet blev allt starkare. Man bänkade sig framför grannens teve där Gunnar Sträng lade ut texten om hur resurserna bakom de ständigt uppåtgående kurvorna skulle fördelas rättvist. Till och med vanliga arbetare kunde ha råd med en SAAB eller Volvo PV.

"Hur blir man god?" Så ställdes den retoriska frågan i den kriminalpolitiska debatten och svaret blev: "genom att ha det gott". Allt mer färgades synen på brottslighet av den maximen.

I en artikel i Dagens Nyheter den 23 november 1957 skrevs om den ökande brottsligheten och om den maktlöshet som den alltför fåtaliga polisstyrkan kände. Till polisens inbrottssektion i Stockholm kom det in 30 anmälningar per dag och procenten uppklarade brott ökade.

"Ungefär tusen yrkestjuvar torde finnas i Stockholm. Omkring 300 häktas varje år. Det händer att någon av tjuvarna bättrar sig och blir hederlig, och då ligger det ofta en kvinna bakom. Men de flesta går ut och in i fängelserna. De räknar själva med att de förr eller senare blir fast, men de hoppas alltid på turen. De som aldrig åker fast är de som gör en enda kupp som polisen inte klarar upp – och sedan inte gör någon mer. Gamla

tjuvar måste lägga av därför att de helt enkelt inte orkar längre. De drar sig tillbaka med folkpension. Yrkestjuvarna rekryteras så gott som uteslutande från biltjuvarna, som tröttnar på att stjäla bilar och vill ha kontanter för att kunna bjuda flickorna. De unga nya tjuvarna har lättare att bli fast. De känner inga hälare utan måste sälja på gatan eller på kaféer.”

I huvudet på en fånge 1952

I ”Tidskrift för kriminalvård”, utgiven av Svenska Fångvårdssällskapet och Svenska Skyddsförbundet, återgavs i nr 4 1952 en reflekterande insändare från en intagen under rubriken ”Brev från fängelset”:

”Den här muren är inget oöverstigligt hinder för mig, för oss. De här skogarna och vattendragen kan jag komma bortom när jag vill. Men det finns andra gränser, andra linjer som har dragits omkring oss av oss själva och andra. Gränser som aldrig kan sprängas, linjer som vi aldrig kan utplåna.

I detta fängelse med sina humana anordningar, sina gula murar, sina gulmålade hus och galler som aldrig rostar, sina röda grusgångar och alléer som spänner gröna valv över våra huvuden, bibliotek som omspannar alla litteraturens riktningar, är vi ändå lämnade inom vår egen hårda cirkel av ensamhet utanom samhällets gemenskap.

Jag vet inte om det nånsin är möjligt att bryta den cirkeln, att föra oss till ett ordnat samliv med andra människor...

Det är som om fångvården aldrig kan komma ur sina egna spår runt, runt. Det är som det inte fanns några fler utvägar att pröva, det är som om denna, för den brottsäterhållande effekten resultatlösa strävan kramat ur all must, all lust till provandet av andra möjligheter.

Det är som om avståndet, cirkeln omkring oss, vill behållas. Som om vi är giltiga endast som fångar, glömda som människor.

Det räcker inte att fångvården bygger en samhällets avbild innanför murarna, en fångarnas egen avskilda värld – det är ju att dra gränser hårdare än nånsin, det är att skilja oss från samhället helt – även om målet är det motsatta.

Det är en meningslös vänjningsövning eftersom vi aldrig kan ta språnget därifrån till samhället.

Det syns mig som om de olika anstalternas chefer har ett och samma mål: att kunna uppvisa en anstalt med mönsterfångar, en blank bestraffningsjournal, en rymmarelista som är kortare än alla andras. För honom är vi giltiga endast som fångar, som människor likgiltiga. Hans arbete som anstaltens styrare och ställare lämnar ingen tid till det som anstaltsvistelsen är ämnad: att föra tillräta fången, att föra oss in i samhällsgemenskapen på lämpligt sätt.

Den stora gruppen fångvårdare, vakterna, har ingen annan uppgift i denna vår humana fångvård, än att öppna och stänga våra dörrar. Deras likgiltighet inför oss, en attityd som vi uppfattar som samhällets, deras underordnade intresse för det arbete som är deras, deras ofta öppet visade förakt inför misslyckade existenser, deras ställningstagande till de yttre, förbättrande ordningarna inom anstalten, deras uppträdande för övrigt – allt detta isolerar oss ytterligare, bygger högre murar än dessa gula av betong som omringar oss.

Men för att bryta vår isolering söker nu fångvårdsstyrelsen, sedan 1951 års fångvårdsutredning rekommenderat åtgärden, kontakter med folk i ideella sammanslutningar, som är villiga att besöka fångarna i våra fångelser. Det kan vara gott och väl, fast jag personligen har svårt att göra mej en föreställning om hur en sådan professionell fångelsebesökare skall vara funtad, som skall lyckas slå en bro över från er till oss.

Det förhåller sej nämligen på det enkla viset att här bor på en liten plats ett par hundra människor utanför murarna, ett hundratal innanför, mellan vilka vi dragit gränser som vi aldrig kan spränga, linjer som vi aldrig kan utplåna.

Där borde fångvårdsstyrelsen sätta in sin attack, sen finns det nog fler utvägar – men begära att nu några människor långt bortifrån skall kunna nå resultat, det är väl en alltför ljust blå teori?

Men nu sitter jag alltså här, i det fängelse som är en avbild av ert samhälle, nu sitter jag här och drömmer mej en bro över till er, en bro som går över alla gränser, murar och linjer och klyftor.”

Brevet, undertecknat ”S.B.,” besvarades och bemöttes i tidskriften av i tur och ordning en annan intagen, en vaktkonstapel och en anstaltschef. Skribenten förebådade den besöksverksamhet som ett decennium senare skulle komma igång på fängelserna. Gamla övervakarförbundet, numera Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare startade besöksverksamhet ett par år senare och RFHL (Riksförbundet för hjälp åt läkemedelsmissbrukare) började med besöksgrupper på fängelserna på 1970-talet.

En medfånge ansåg att insändaren andades mycket missmod och pessimism och beklagade att S.B. inte nämnde att han själv var främsta orsaken till sitt fängelsestraff. Han tyckte att många av de intagna hade en alltför stor ”understöds- tagaranda”, men var positivt inställd till de ideella organisationer som besökte fängelset: ”Det är ju en väg att jämna ut klyftan mellan samhällets avbild och det riktiga samhället, att på detta sätt öva sig att övervinna den generande känslan i samvaron med andra efter vistelsens slut”. Medfången gav S.B. medhåll i att det skulle komma att ta ”mycket lång tid att åter kunna hålla huvudet högt sedan anstaltsvistelsen är avslutad”. Vaktkonstapeln började sitt svar med raderna:

”De murar och linjer, som Ni bygger upp omkring Er, kan och måste rivas.
För detta fordras att Ni försöker bena upp Ert eget liv och de orsaker, som skapat svårigheterna för Er.”

Konstapeln ansåg att förberedelsen för återinträdet i samhället efter anstaltsvistelsen inte enbart kunde ske genom att ”allt blir tillrättalagt för den intagne”, återinträdet måste främst ske genom den intagnes egen insats och egen vilja. Om relationerna innanför murarna fortsatte han:

”Men visst ska det erkännas, att kontakten mellan intagna och personal ibland kunde vara bättre, mer spontan i varje fall. Jag tror personalen hålls tillbaka av en rädsla för att bli för ’tjänis’ med de intagna, och dessa är på sitt håll obenägna att acceptera vaktkonstapeln, och detta känner han ligger i luften. Det duger inte att prata med vaktkonstapeln, nej, chefen ska det vara eller annars någon assistent eller kurator.”

Anstaltschefen tyckte att kritiken sved, men att den ska svida ”om man är en någorlunda riktig fångvårdsman”. Insändaren ansågs vara ”ett typiskt fängelsebrev” som i sig utgjorde en nedslående illustration till ”risken av att man som intagen blir socialt invalidiserad, förlorar kontakten med verkligheten, blir benägen för att ge saker och ting oriktiga proportioner”. Anstaltschefen ansåg att S.B. glömde att det alltid är två parter i ett förhållande och att alla former av tvångsvistelse kräver ”vänjningsövning” – vare sig det gäller sjukhus, värnplikt eller fängelse. Anstalts-skador drabbade även personalen så att ”vi bli småskurna, intoleranta, gnälliga, avundsjuka” och får allt svårare att ”finna oss till rätta bland icke-fångvårdsfolk”. Fångvårdsstyrelsen har alltför länge enbart tänkt på de intagna i dessa stycken.” Och anstaltschefen ställde frågan: ”Varför skall vårdarna sitta för sig i ett hörn av korridoren, medan de vårdade sitter i andra ändan och umgås med ’de ideella’ omkring sådana ting, som hör till det allmänmänskliga, till vår gemensamma arvedel och som vi åter och återigen så väl behöva dryfta.”

Inga karmstolar till fångar

En tidsbild från det 1950-tal som Skyddsvärnet verkade i: Torsten Eriksson, som var en av de högre tjänstemännen på dåvarande Fångvårdsstyrelsen, hade under år 1954 utarbetat ett förslag som ledde till en ”kungörelse om behandling i fångvårdsanstalt”. Gunnar Marnell (se kap. 5) som arbetade i Stockholm, åkte hösten 1954 runt för att introducera kungörelsen på anstalterna i Stockholmsregionen. Förslaget gick ut på att man skulle ha ett behandlingskollegium tillsammans med fångarna, berättar Marnell:

– När jag kom till Norrköpingsanstalten mötte jag chefen där. Han var en

På Långholmen lärde sig de intagna att avläsa fångvårdsnycklarna för att kunna tillverka egna kopior att användas vid rymningsförsök eller för att nå de inlåsta telefonerna.

Foto: Pressens bild.

gammal reservkapten som fått jobbet efter kriget. Så gjorde man ofta förr – det var ryttmästare och andra militärer som blev anstaltschefer. Jag berättade för honom hur mötena med fångarna skulle gå till. Då frågade han var i rummet fången skulle finnas. Alltid tidigare hade de fått stå upp längst bort i hans tjänsterum. Ja, svarade jag, det mest naturliga är att man sitter runt ett bord, som det där borta i hörnet. Ska fången sitta, sa han och såg upprörd ut. Det ska i så fall inte vara på en stol med karmar!

17 Skyddsvärnsföreningar

År 1950 fanns 17 olika Skyddsvärnsföreningar runt om i Sverige. Tidskriften Skyddsvärnet kom ut regelbundet med fem till sex nummer per år i början av 1950-talet. I inledningen stod följande: ”Skyddsvärnet – organ för skyddsverksamhet och hjälparbete bland nödställda, värnlösa och vilsekomna, såsom frigivna fångar, villkorligt dömda, lösdrivare m fl. Utgives av Föreningen Skyddsvärnet, Drottninggatan 77 Ansv. utg: Bertil Mogård”.

De svåraste övervakningarna till Skyddsvärnet

År 1950 omfattade centralregistret så många som 85 406 personer. Läget på arbetsmarknaden var fortfarande gott, vilket märktes när man försökte skaffa arbete åt klienterna. Personalens arbetsbörda med tillsyn var stor (även ett antal personer som blivit försöksutskrivna från ”sinnessjukhus” ingick), inte minst på grund av att föreningen tilldelades de mest komplicerade fallen och sådana som inte kunde klaras av skyddskonsulenterna.

Av verksamhetsberättelserna från första hälften av 1950-talet framgår att Skyddsvärnets byrå på Drottninggatan 77 hade cirka 8 000 klientbesök om året, det vill säga cirka 30 personer varje vardag. Understödet bestod av hjälp till hyra, mat, kläder och verktyg, men även av råd och anvisningar ”i samråd med den offentliga socialvården, arbetsförmedlingarna och andra hjälpinstitutioner”.

Personundersökningarna uppgick till mellan 400 och 500 om året. År 1955 gjordes 512 personundersökningar, varav 193 av tjänstemän på Skyddsvärnet och 319 av inhyrda biträdande personundersökare. Samma år ombesörjdes övervakning av 953 villkorligt dömda och tillsyn över 157 villkorligt frigivna. ”De vid årets slut kvarstående 797 övervaknings- och tillsynsuppdragen innehades av 14 övervakare och tillsynsmän, därav 9 heltidsanställda övervakare, som biträda varandra inbördes, och 5 kvällsövervakare. På varje heltidsövervakare kom ett 70-tal villkorligt dömda eller villkorligt frigivna.”

Viktigast lösa bostadsfrågan

Enligt byråföreståndaren Helmer Eriksson arbetade Skyddsvärnet ”såsom en specialorganisation inom den fria kriminalvården”. I övervaknings- och tillsynsären den tilldelades Skyddsvärnet främst de besvärliga fallen. Principen om hjälp till självhjälp var alltså vägläddande. Bostadsfrågan stod i förgrunden och Helmer Eriksson skrev följande i 1953 års verksamhetsberättelse:

”Många av dessa hemlösa har begått sina brott eller på andra sätt råkat i ohållbara förhållanden i desperation över att de saknat tak över huvudet, och till den stundande frigivningen eller i den sökta hjälpkontakten hoppas de alldeles särskilt att övervakaren/tillsynsmannen skall vara den som lägger tillräta grunden för deras missanpassning. Vad man än ska företaga sig med sin hjälpsökande, återkommer man ständigt till hans bostadsfråga, då man knappast kan ställa krav på att den skall orka med sin försörjning som under längre tid ’gått brandvakt’. Enbart uppbringandet av ett s.k. möblerat rum ställer ofta nog stora problem, då man med stadens utbredning ej gärna kan hyresplacera honom i de södra förorterna, då han kanske småningom får sin arbetsplats förlagd i de norra. Improvisationerna på detta område blir nästan legio, och enbart någon veckas hotellvistelse drar ofta med sig kostnader som kunde räcka för en hel månad under normala förhållanden. Av de understödsbelopp som utgivits under året förskriver sig också huvudparten till hyror för de hjälpsökande.”

Byråföreståndaren konstaterade därför hur nödvändigt det var att upprätta det tilltänkta inackorderingshemmet på Tegnérgatan 37, men tvingades tillstå att det ännu tre år efter fastighetsköpet saknades ekonomiska resurser till inventarier och behövlig utrustning.

Psykiater till Skyddsvärnet 1957

Av Skyddsvärnets verksamhetsberättelse för år 1957 framgår att man ”i ökad omfattning ägnat sig åt hjälparbete bland frigivna utan tillsyn och villkorligt dömda utan övervakning”. Skyddsvärnet var den första institution som tog emot korttidsdömda – dessa utgjorde huvuddelen av det stigande fångantalet – och villkorligt dömda utan övervakning för att hjälpa dem till rätta i samhället.

Övervakningsarbetet blev alltmer krävande på grund av klienternas ökande behov av bistånd och vägledning. Antalet övervakningar minskade från 774 under år 1956 till 644 år 1957. De enklare övervakningsfallen överlämnades fortfarande till enskilda personer, allt fler utomstående anlitas.

Antalet personundersökningar ökade med 58 procent på två år och uppgick till 809. Av det kontanta understödsbeloppet på 128 541 kronor gick huvuddelen till bostadshyror och till ”förmedling av medicinsk rådgivning och behandling icke minst i fråga om det alkoholistiska klientelet”. En psykiater anlitas för veckomottagning i Skyddsvärnets lokaler på Drottninggatan 77.

Utredningen om ett inackorderingshotell i fastigheten på Tegnérgatan var omfattande, men ännu fattades medel för att sätta igång.

En glömd dikt

År 1955 fyllde en gammal medarbetare i Skyddsvärnet, Folke Söderberg, 50 år. Bertil Forsell, som varit byråföreståndare på Skyddsvärnet när Söderberg arbetade där, skrev en dikt till honom. En del av dikten förtjänar att citeras, eftersom den säger en del om stämningen på Skyddsvärnet som tycks vara tidlös. Så här lyder första delen av dikten:

”Skyddsvärnsåren –
 det var de ständigt flödande klienterna
 och de ständigt sinande pengarna.
 Det var människorna
 som ville ha mat och hyra
 och någon som förstod dem.
 Det var akterna
 som skulle berätta
 om allt det där.
 Det var hektiska mottagningstimmar
 och telefonsamtal utan ände
 och hembesök på norr och söder
 och långt ute på landet.
 Veckan runt. Söndan med.
 Härliga år”